

یادی از پروفیسور احمد سلیم سعیدان* (۱۹۱۴-۱۹۹۱) پژوهشگر تاریخ ریاضیات اسلامی

بوریس روزنفلد** / محمد باقری

در روز ۲۳ ژانویه ۱۹۹۱ م (۳ بهمن ۱۳۶۹ ش) یکی از برجسته‌ترین پژوهشگران تاریخ ریاضیات در اسلام به نام پروفیسور احمد سلیم سعیدان در امان (اردن) چشم از جهان فرو بست. مرحوم سعیدان در سال ۱۹۱۴ م (۱۲۹۳ ش) در یک خانواده عرب در شهر صفد (فلسطین) به دنیا آمد. دوران تحصیل خود را در کالج عربی اورشلیم و دانشگاه آمریکایی بیروت گذراند و از این دانشگاه در سال ۱۹۳۴ م لیسانس ریاضیات گرفت. سنت مطالعه تاریخ ریاضیات اسلامی در بیروت قوی بود و سعیدان جوان نیز به سوی این رشته کشیده شد. در سالهای بعد بعثت پژوهشهایی در زمینه ریاضیات اسلامی موفق به گرفتن درجه دکترا از دانشگاه خارطوم گردید. پروفیسور سعیدان در کالجهای عربی و دانشگاههای فلسطین، سودان و اردن به عنوان استاد ریاضیات تدریس کرد. پس از بازنشسته شدن در سال ۱۹۷۹ م (۱۳۵۸ ش) رئیس دانشگاه ابودیس در اورشلیم شد ولی دو سال بعد از اسرائیل اخراج گردید.

نخستین مقاله معروف سعیدان با عنوان «ترتیب نوینی برای رسائل بیرونی و ابن سنان» در سال ۱۹۶۰ م (۱۳۳۹ ش) در مجله فرهنگ اسلامی چاپ شد (نگاه کنید به [۱۹۶۰ ب] در کتابشناسی پایان مقاله). وی در این مقاله به بررسی دستنوشته معروف بانکیپور (هند) حاوی رساله‌های متعددی از بیرونی و

* این مقاله ترجمه‌ای است از:

«In Memoriam Ahmad Salim Saidan» *Historia Mathematica* 19(1992).

** بوریس روزنفلد استاد بخش ریاضی دانشگاه پنسیلوانیا است.

متقدمان و معاصرانش پرداخت. در این دستنوشته ترتیب صفحات بعضی رساله‌های این دانشمندان به هم خورده بود. سعیدان در پژوهش خود نه تنها ترتیب صحیح را معلوم کرد بلکه رساله‌ای از ابن سنان را هم که قبلاً شناخته نشده بود و مسائل مختاره (گزیده) نام داشت کشف کرد.

پنج سال بعد، سعیدان در همان نشریه مقاله‌ای با عنوان «پیدایش حساب هند و عربی» [۱۹۶۵] منتشر کرد که تحقیقی بود درباره تاریخچه حساب دوره اسلامی با ارقام عربی (که مسلمانان آنها را ارقام «هندی» می‌نامیدند). سعیدان در این نوشته ترجمه انگلیسی بخشی از یک رساله حساب تألیف احمد اقلیدسی ریاضیدان سوری قرن چهارم هجری را که خود یافته بود و در آن از کسرهای اعشاری استفاده شده بود به چاپ رساند. بدین ترتیب سعیدان موفق به یافتن نخستین مورد کاربرد کسرهای اعشاری در تاریخ ریاضیات شده بود که زمان آن چندین قرن پیش از امانوئل بونفی^۱، جمشید کاشانی و سیمون استون^۲ بود.

در سال ۱۹۶۶ م (۱۳۴۵ ش) پروفیسور سعیدان مقاله‌ای در مجله ایسیس منتشر کرد با عنوان: «قدیم‌ترین نمونه حساب عربی [اسلامی]، کتاب فصول فی الحساب الهندی، اثر ابوالاحمد بن ابراهیم اقلیدسی» [۱۹۶۶ ب]. این مقاله حاوی تحلیلی از رساله حساب اقلیدسی بود. ترجمه انگلیسی کاملی از آن در [۱۹۷۸ الف] انتشار یافت.

سعیدان ضمن انتشار آثار دیگرش، مقاله‌هایی برای فرهنگ «زندگینامه علمی دانشوران»^۳ درباره چند ریاضیدان دوره اسلامی به نامهای کوشیار گیلی، نسوی، قصادی، یعیش اموی، اقلیدسی و بغدادی نوشت.

در سال ۱۹۷۴ م (۱۳۵۳ ش) مقاله‌ای از سعیدان به نام «حساب ابوالوفا» [۱۹۷۴] درباره رساله حساب ریاضیدان و اخترشناس نامدار بغداد، ابوالوفای بوزجانی، در مجله ایسیس چاپ شد. متن عربی کامل این رساله بر اساس دستنوشته‌های موجود در دانشگاه لیدن (هلند) و کتابخانه ملی قاهره با ویرایش

1. Bonfils
2. Stevin
3. Dictionary of Scientific Biography

سعیدان و همراه با مقدمه، شرح و ارجاعهای فراوان به کتاب حساب کرجی، در سال ۱۹۷۱ در امان انتشار یافت [۱۹۷۱ الف]. رساله بوزجانی، نوشته بسیار معروفی درباره حساب و حاوی نخستین نمونه اعداد منفی است که در متن دین به معنی «وام» خوانده شده‌اند. در کنفرانس بزرگداشت هزاره بیرونی که در سال ۱۹۷۳ م (۱۳۵۲ ش) در کراچی برگزار شد، سعیدان درباره «مثلثات بیرونی» سخنرانی کرد (که متن آن در [۱۹۷۹ الف] چاپ شد). سه سال بعد، در سمپوزیوم بین‌المللی تاریخ علوم عربی [اسلامی]، سعیدان نطقی راجع به «نظریه اعداد و مجموع سریها در دو متن عربی» ایراد کرد (که در [۱۹۷۸ ج] چاپ شد). وی در سال ۱۹۷۷ م (۱۳۵۶ ش) نقشه‌برداری بیرونی [۱۹۷۷ ب]، رساله درباره اعداد متحاب ثابت بن قره [۱۹۷۷ الف]، و در سال ۱۹۷۸ م (۱۳۵۷ ش) «نظریه مثلثهای عددی ابوجعفر خازن» را که پژوهشی در موضوع سه‌تاییهای فیثاغورس در رساله‌های ابوجعفر خازن بود، منتشر کرد.

پروفیسور سعیدان مجموعه کامل رساله‌های ریاضی ابن سنان را نیز با مقدمه و توضیحات خویش منتشر کرد [۱۹۸۳ الف]. این رساله‌ها از لحاظ تاریخ هندسه بسیار مهم‌اند زیرا رساله‌ای از ابن سنان با عنوان درباره تعیین مساحت سهمی نخستین مورد در تاریخ ریاضیات است که در آن از تبدیل مستوی (آفین) کلی شکلهای مسطح (چند ضلعیها و قطعه‌های سهمی) استفاده شده است و رساله او درباره ترسیم مقاطع مخروطی، نخستین نمونه استفاده از تبدیل تصویری مسطحه است که دایره را به هذلولی می‌نگارد.

مکاتبه من با سعیدان هنگامی آغاز شد که او در خارطوم به سر می‌برد و من در مسکو. ما اغلب نسخه‌هایی از دست‌نوشته‌های عربی، متنیهای چاپی و آثار منتشر شده خود را برای یکدیگر می‌فرستادیم. درگذشت سعیدان، فقدان عظیمی برای پژوهشگران تاریخ ریاضیات در سراسر جهان است.

کتابشناسی آثار احمد سلیم سعیدان درباره تاریخ ریاضیات و نجوم دوره اسلامی و فهرست متنهای عربی دوره اسلامی که به همت وی انتشار یافته است.

بسیاری از کتابها و مقاله‌های مرحوم پروفسور سعیدان حاوی متنهایی از دوره اسلامی، نه تنها در زمینه حساب و جبر که همچنین درباره هندسه و نجوم است. از آنجا که ظاهراً تعداد زیادی از این متنهای منتشر شده، بیرون از جهان عرب شناخته شده نیست، به دنبال کتابشناسی، فهرست جداگانه‌ای از متنهای انتشار یافته توسط پروفسور سعیدان را آورده‌ام. بین کتابشناسی و فهرست متون، ارجاع متقابل وجود دارد. اقلام کتابشناسی به صورت [۱۹۶۰ الف]، [۱۹۶۰ ب] و غیره، و متنها در فهرست به شماره ترتیب ۱، ۲، الی آخر آورده شده‌اند.

- [۱۹۶۰ الف] حول رسائل بیرونی، مجله معهد المخطوطات العربیه، قاهره ۶، ص ۳۰۷-۳۱۲ [عربی].
- [۱۹۶۰ ب] ترتیب نویسی برای رسائل بیرونی و ابن سنان، فرهنگ اسلامی، ص ۳۴، ۱۷۳-۱۷۵ [انگلیسی].
- [۱۹۶۱] مبانی یونانی علوم ریاضی نزد اعراب [مسلمانان]، مجله معهد المخطوطات العربیه، ۷، ص ۸۱-۱۱۰ [عربی].
- [۱۹۶۲] تأثیر ریاضیات هندی بر ریاضیات اعراب [مسلمانان]، اباحت، ۱۵، ص ۴۰۹-۴۷۷ [عربی].
- [۱۹۶۳] معرفی کتاب حساب ابوکامل شجاع بن اسلم مصری [۳]، مجله معهد المخطوطات العربیه، ۹، ص ۲۹۱-۳۲۰ [عربی].
- [۱۹۶۵] پیدایش حساب هند و عربی، فرهنگ اسلامی، ۳۹، ص ۲۰۹-۲۲۱ [انگلیسی].
- [۱۹۶۶ الف] پیدایش حساب هند و عربی، پایان نامه دوره دکتری، خارطوم [انگلیسی].
- [۱۹۶۶ ب] قدیم‌ترین کتاب حساب عربی موجود: کتاب فصول فی الحساب

- الهندی اثر ابوالحسن احمد بن ابراهیم اقلیدسی [مربوط به ۸] ایسیس، ۵۷، ص ۴۷۵-۴۹۰ [انگلیسی].
- [۱۹۶۷ الف] دو رساله درباره حساب عربی [۱۲ و ۲۳]، مجله معهد - المخطوطات العربیه، ۱۳، ص ۱۵۸-۴۱ [عربی].
- [۱۹۶۷ ب] جوامع الحساب بالتخت و التراب [۱۹]، الابحاث، ۲۰، ص ۹۱-۱۶۳، ۲۱۳-۲۹۲ [عربی].
- [۱۹۶۸] حساب انگشتی در یک شعر عربی، آموزگار ریاضی، ۶۱، ص ۷۰۷-۷۰۸ [انگلیسی].
- [۱۹۷۱ الف] تاریخ علم حساب عربی، جزء اول، حساب دستی [۹، ۱۴/۱، ۱۸]، امان [عربی].
- [۱۹۷۱ ب] علم حساب نزد اعراب [حاوی بخشی از ۲۴]، عالم الفکر (کویت) ۲، ص ۱۶۱-۱۹۴ [عربی].
- [۱۹۷۳] تاریخ علم حساب عربی، جزء دوم، الفصول فی الحساب الہندی اثر ابوالحسن احمد بن ابراهیم اقلیدسی [۸]، امان، انتشارات دانشگاه اردن [عربی].
- [۱۹۷۴] حساب ابوالوفا [مربوط به ۹]، ایسیس، ۶۵، ص ۳۶۷-۳۷۴ [انگلیسی].
- [۱۹۷۷ الف] کتاب اعداد متحاب اثر ثابت بن قره [۴/۱]، امان، دانشگاه اردن [عربی].
- [۱۹۷۷ ب] کتاب تسطیح الصور و تطبیخ الکور اثر ابوریحان بیرونی [۱۶]، دراسات، ۴، شماره ۱-۲، ص ۷-۲۲، امان، دانشگاه اردن [عربی].
- [۱۹۷۸ الف] حساب اقلیدسی، تاریخ حساب هند و عربی به روایت کتاب الفصول فی الحساب الہندی اثر ابوالحسن احمد بن ابراهیم اقلیدسی، که به سال ۳۴۱ هجری قمری در دمشق تألیف شده است [۸] در درخت / بوستون [انگلیسی].
- [۱۹۷۸ ب] درباره خواص اعداد، اثری از ابوجعفر محمد بن حسین [۷/۱]

- دراسات ۵، شماره ۲، ص ۷-۴۹، امان، دانشگاه اردن [عربی].
- [ج ۱۹۷۸] نظریه اعداد و مجموع سریها در دو متن عربی [مربوط به ۱۵ و ۲۲]، مقاله نامه اولین سمپوزیوم بین المللی درباره تاریخ علوم عربی [اسلامی]، آوریل ۱۹۷۶، ج ۲، ص ۱۵۴-۱۶۳، حلب، مؤسسه تاریخ علوم عربی [انگلیسی].
- [الف ۱۹۷۹] مثلثات بیرونی، در یادنامه بیرونی (گردآوری حکیم محمد سعید) ص ۶۸۱-۶۹۰، کراچی [انگلیسی].
- [ب ۱۹۷۹] حساب اقلیدسی، ایسیس ۷۰، ص ۶۱۵-۶۱۷ [انگلیسی].
- [الف ۱۹۸۰] مربعهای جادویی در یک دستنوشته عربی، مجله تاریخ علوم عربی ۴، ص ۸۷-۸۹ [انگلیسی].
- [۱۹۸۱] مراسم الانتساب فی معالم الحساب اثر یعیش بن ابراهیم اموی [۲۲]، حلب، مؤسسه تاریخ علوم عربی [عربی].
- [الف ۱۹۸۲] دو رساله در هندسه منسوب به ارشمیدس [۲/۲-۲/۱]، مجله معهد المخطوطات العربیه ۲۶، ص ۵۷۱-۶۲۳ [عربی].
- [ب ۱۹۸۲] دو نمونه از منطق ریاضی نزد اعراب [۶ و ۲۵] مجله فرهنگستان زبان عربی اردن ۱۵-۱۶، ص ۱۳۷-۱۵۴ [عربی].
- [الف ۱۹۸۳] رسائل ابن سنان [۵/۱، ۵/۲، ۴/۲، ۱۰/۱] کویت، انجمن ملی فرهنگ و هنر و ادبیات، بخش تاریخ عرب نشریه شماره ۶ [به عربی با چکیده انگلیسی].
- [ب ۱۹۸۳] داستان شمارها و شمارش، امان [عربی].
- [الف ۱۹۸۴] تاریخ علم حساب عربی، جزء سوم، حساب در اندلس و مغرب [۲۰/۱]، امان [عربی با چکیده انگلیسی].
- [ب ۱۹۸۴] تثلیث زاویه در دوره اسلامی [۵/۳، ۷/۲، ۱۰/۲، ۱۰/۳، ۱۱، ۱۸] مجله معهد المخطوطات العربیه ۲۸، ۹۹-۱۳۷ [عربی].
- [الف ۱۹۸۵] تکمله فی الحساب اثر عبدالقاهر بن طاهر بغدادی با رساله او درباره مساحی [۱۵/۱ و ۱۵/۲]، کویت، مؤسسه دستنوشته های عربی

- [عربی با چکیده انگلیسی].
- [۱۹۸۵ ب] الفصول فی الحساب الهندی اثر ابوالحسن احمد بن ابراهیم اقلیدسی [۸] حلب، مؤسسه تاریخ علوم عربی، [چاپ عکسی از [۱۹۷۳] با پاره‌ای تغییرات] [عربی].
- [۱۹۸۶ الف] تاریخ جبر دوره اسلامی [۲/۱۴، ۲/۲۰، ۲۱] در دو جلد، جلد اول: جبر در سرزمینهای شرقی اسلامی، پژوهش در آثار فخری و کرجی، جلد دوم: جبر در سرزمینهای غربی اسلامی، پژوهش دز آثار ابن بدر و ابن بنا. کویت، انجمن ملی فرهنگ و هنر و ادبیات، نشریه شماره ۱۵ [عربی].
- [۱۹۸۷] تکمله فی الحساب اثر بغدادی، در مجموعه‌ای از پژوهشهای مربوط به تاریخ علوم خاور نزدیک در عهد باستان و دوره اسلامی، تحت عنوان از فلک معدل المسیر تا فلک حامل به افتخار پروفیسور کندی، گردآورده کینگ و صلیبا، ص ۴۳۷-۴۴۴، سالنامه فرهنگستان علوم نیویورک، جلد ۵۰۰ [انگلیسی].
- [۱۹۸۸] مقدمه‌ای بر تاریخ اندیشه علمی در اسلام، کویت، انجمن ملی فرهنگ و هنر و ادبیات [عربی].
- [۱۹۹۰] آثار بیرونی در مثلثات، چاپ نشده، [عربی].
- [۱۹۹۱ الف] هندسه اقلیدس در دست اعراب، امان [عربی].
- [۱۹۹۱ ب] ریاضیات بین مشرق و مغرب قلمرو اسلامی، دانشگاه تونس، [عربی با چکیده‌ای به فرانسه].
- [۱۹۹۱ ج] سرگرمیهای فکری، عنوان فرعی: مسائل، معماها و بازیهای ریاضی برای پیر و جوان، مسائلی برگرفته از ریاضیات دوره اسلامی، امان، [عربی].

فهرست انتهایی از حساب، جبر، هندسه و نجوم دوره اسلامی که به همت مرحوم سعیدان انتشار یافته است.

- ۱- اقلیدس، ترجمه عربی اصول، منسوب به حجاج، نسخه لیدن.
- ۲- [منسوب به] ارشمیدس:
- الف) درباره کره های مماس بر هم، ب) اصول هندسه.
- ۳- ابوکامل، شگفتیهای حساب.
- ۴- ثابت بن قره،
- الف) درباره اعداد متحاب، ب) نامه هایی به ابن وهب درباره چگونگی حل ترسیمی مسائل هندسی، ج) تثلیث زاویه مستقیم الخط.
- ۵- ابراهیم بن سنان.
- الف) درباره مفهومی که وی در هندسه و نجوم مطرح کرده است، ب) درباره ترسیم سه مقطع مخروطی، ج) درباره تعیین اندازه قطع مکانی (سهمی)، د) درباره روش تجزیه و تحلیل و سایر اعمال هندسی، ه) مسائل برگزیده، و) درباره حرکت های خورشید، ز) درباره اسطرلاب.
- ۶- یوحنا ابن یوسف القس، رساله درباره مقادیر گویا و گنگ.
- ۷- ابوجعفر محمد بن حسین خازن،
- الف) نامه به عبدالله حاسب درباره اثبات این نکته که اضلاع دو مربع که مجموعشان یک مربع است نمی تواند هر دو فرد باشد، ب) استخراج دو واسطه هندسی بین دو پاره خط با استفاده از هندسه ثابت.
- ۸- اقلیدس، الفصول فی الحساب الهندی.
- ۹- ابوالوفا، درباره علم حساب مورد نیاز برای مؤلفان، کارگران و دیگران.
- ۱۰- سجزی،
- الف) درباره آسان کردن شیوه های استخراج قضایای هندسی، ب) استخراج دو واسطه هندسی و تثلیث زاویه به روش هندسی، روش اصلاح شده سجزی، ج) رساله بدون عنوان درباره هذلولی و مجانب های آن.

- ۱۱- کوهی، تثلیث زاویه.
- ۱۲- کوشیار ابن لبان، اصول حساب ہندی.
- ۱۳- نسوی، خلاصہ مبانی ہندسہ.
- ۱۴- کرجی،
- الف) الکافی فی الحساب، ب) الفخری فی الجبر، ج) علل حساب جبر و مقابلہ.
- ۱۵- عبدالقاهر بغدادی،
- الف) تکملہ فی الحساب، ب) دربارہ مساحی.
- ۱۶- بیرونی، فی تسطیح الصور و تطبیخ الکور.
- ۱۷- قمی، امکان یافتن دو خط کہ ہمیشہ بہ یکدیگر نزدیک شوند ولی بہ ہم نرسند (ہذلولی و مجانبہایش).
- ۱۸- شہرزوری، شرحی بر الکافی فی الحساب کرجی.
- ۱۹- نصیرالدین طوسی، جوامع الحساب بالتخت والتراب.
- ۲۰- ابن بنا، الف) رسالہ در حساب ب) جبر.
- ۲۱- ابن بدر، خلاصہ جبر و مقابلہ.
- ۲۲- یعیش بن ابراہیم اموی، مراسم الاتساب فی معالم الحساب.
- ۲۳- اربلی، الکافی.
- ۲۴- علی بن مغربی، شعری دربارہ حساب انگشتی.
- ۲۵- ناشناس، رسالہ دربارہ این نکتہ کہ ہر کمیت پیوستہ ای را می توان بہ اجزائی تقسیم کرد کہ بینہایت بار قابل تقسیم باشند.

متن کشف‌المصابیح در بیانِ دل‌آویز و سلیقه‌آمیز، مباحث و مسائل فلسفی و ادبی را با قلمی روان و شیوا بیان کرده است. این کتاب در میان مردم عامه و اشراف ادب و دانش بسیار محبوب شده و در کتبخانه‌های بزرگ و کوچک و در دسترس همه است.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

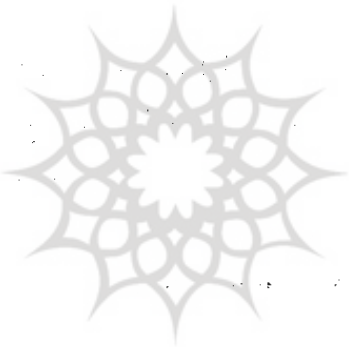
در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

در این کتاب، گوشتی از گوشت‌های ادبی و فلسفی آید که به دستِ ذی‌ذوقان می‌رسد. این کتاب را می‌توان از کتب معتدله و معتدلت‌تر دانست که در این عرصه، به ندرت پیدا می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 زنجان جامع علوم انسانی